

WITCHCRAFT AND DEMONOLOGY
IN HUNGARY AND TRANSYLVANIASzerk. Gábor Klaniczay – Éva Pócs – Anna Klaniczay
Palgrave Macmillan, Cham 2017. 412 oldal

Az angol nyelvű kötet magyar történészek és néprajzkutatók tanulmányait tartalmazza, szerzői a Pócs Éva által 35 éve alapított kutatócsoport tagjai. Jelen munka öt tanulmánya a *Boszorkányok, varázslók és démonok Közép-Európában* című tanulmánykötetben jelent meg először magyar nyelven 2014-ben. A kiadvány elsődleges célja a külföldi szakmai közönség tájékoztatása a csoport munkájáról. A boszorkányhit meghatározó eleme volt a 16. és 18. század közötti Európa vallásos világképének, amely a városi és falusi közösségekben normatív és normaalkotó szerepet töltött be. A kutatócsoport a jelenség interdiszciplináris vizsgálatára vállalkozott. A történeti források feltárása, publikálása és elemzése mellett néprajzi és antropológiai megközelítésből is vizsgálja a mágiát, demonológiát és boszorkányhitet. A történeti dokumentumokból kirajzolódó kép összevetése a kurrens néprajzi gyűjtésből származó anyaggal újabb eredményekhez vezet.

A tanulmányok térbeli keretét a történeti Magyarország és Erdély adja, azon belül is a többségében magyar nyelvű népesség által lakott vidékek állnak a kutatások homlokterében. Fontos megemlíteni, hogy hazánk volt a szervezett boszorkányüldözések keleti határvidéke. A kronológiai keret a legtöbb tanulmány esetében a 16. század közepe és a 18. század utolsó harmada közötti időszakra esik, vagyis hozzávetőlegesen megegyezik a nyugat-európai intézményes üldözések korszakával. A hangsúly azonban a török kiűzése utáni korszakra esik, nálunk ugyanis a nyugati országokkal ellentétben nem a 16. és a 17. század fordulóján lángolt fel a legtöbb máglya, hanem 1690 és 1768 között. A magyarországi boszorkányüldözések tehát sok tekintetben eltértek az általános európai tendenciáktól. A kötet tanulmányai rávilágítanak ezeknek az eltéréseknek a történeti, gazdasági és társadalmi okaira, ugyanakkor a hasonlóságokra is felhívják a figyelmet.

A kötet Kristóf Ildikó *The Social Background of Witchcraft Accusations in Early Modern Debrecen and Bihar County* című tanulmányával kezdődik, amely a debreceni és Bihar megyei boszorkányperек társadalmi hátterét vizsgálja 1575 és 1766 között. A szerző görcső alá veszi a boszorkányüldözések jogi, vallási és társadalmi kontextusát és a vádlók motivációit. Ezután részletesen elemzi a boszorkánysággal vádolt gyógyítók és bábák szerepét a közösségen belül, valamint a városi szegénység kérdését. A tanulmány konklúziója szerint a boszorkányvádak hátterében nem kizárólag egy indíték állt – például a szegények és környezetük közötti konfliktus vagy a gyógyítók és betegek közötti ambivalens viszony –, hanem a közösségen belüli számos társadalmi és kulturális feszültség vezetett az üldözésekhez. Az üldözések intenzitása akkor erősödött, ha egyszerre többféle ellentét jelent meg a közösségen belül. Antropológiai megközelítésből a boszorkányvádaknak egyaránt lehetett társadalomkonzerváló és társadalom-átalakító szerepük. A vádak erősebbek, ha strukturált mikrokontextusban jelennek meg, vagyis ha pontosan definiált csoporton belül robban ki a konfliktus. Ilyen például: a ház, a szomszédság, a kerület, az utca, a céh vagy egy tájegység. A szerző némileg módosítja azt a nézetet, amely szerint az üldözések célpontjai főképp a marginálisok voltak, elemzése szerint ugyanis a vádlók és az áldozatok többsége a középosztályból került ki.

Pakó László tanulmánya (*Witchcraft, Greed and Revenge: The Prosecutor Activity of György Igyártó and the Witch Trials of Kolozsvár in the 1580s*) Igyártó György kolozsvári prókátor szerepét vizsgálja az 1580-as években kitört boszorkányhisztériában. Igyártó nem ideológiai megfontolásból üldözte a boszorkányokat, hanem kizárólag személyes érdekből: kapzsiságból,

bosszúból és hírnevének tisztára mosása érdekében. A jogász, akinek bűnlajstroma igen jelentős volt, rájött, hogy ellenlábasaik elhallgattatásához a boszorkányvád a leghatékonyabb fegyver. A szerző következtetései szerint magyarországi és erdélyi viszonylatban jelentősek a prókátor által gerjesztett üldözések, de a nyugat-európai hisztériákhoz hasonlítva nem túlzottan nagyléptékűek.

Klaniczay Gábor *Healers in Hungarian Witch Trials* című írása három esettanulmány (a kolozsvári, a szegedi és kiskunhalasi perek bemutatása) segítségével vizsgálja a kora újkori Magyarország népi gyógyítóinak kapcsolatát a boszorkányüldözésekkel. A magyarországi boszorkányvádakban leggyakrabban a népi mágia specialistái jelennek meg, akik gyakorta gyógyítottak rontás-levétellel. A *maleficium narratívák* szerepei azonban gyakran megcserélődtek: a gyógyítókból sokszor lettek rontók. A szerző végkövetkeztetése, hogy nem kizárólag a boszorkányváddal illetett személyek végeztek népi gyógyítói tevékenységet. A perekben tanúként is számos gyógyító és bába megjelenik. A kálvinista egyház által a népi gyógyítók ellen vezetett propaganda-hadjárat ellenére a csoport végig megőrizte megbecsült helyét a 16–17. századi társadalmakban. Magyarországon azok ellen a népi gyógyítók ellen indítottak boszorkánypereket, akik valamilyen más szempontból is kérdéses személyiségek voltak: családi, szomszédi konfliktusba keveredtek vagy olyan vándor gyógyítók voltak, akik veszélyeztették a helyi orvoslók megélhetését, mások személyes bosszú áldozataivá váltak. Az egyházi és világi elit mellett maguk a gyógyítók gerjesztették a boszorkányhisztériákat.

Kis-Halas Judit (*Divinatio Diabolica and Superstitious Medicine: Healers, Seers and Diviners in the Changing Discourse of Witchcraft in Early Modern Nagybánya*) tanulmánya Nagybánya boszorkánypereinek narratívájában vizsgálja a város medikalizáció előtti „orvosi piacát”. A hivatalos orvoslás térhódítása előtt a mágikus népi gyógyítóknak fontos szerepük volt az „egészségügyi piacon”. A szerző a gyógyítási szolgáltatásokkal kapcsolatos kérdéskörökkel foglalkozik: többek között a gyógyítói kereslet és kínálat viszonyával, valamint a rossz gyógyításra adott társadalmi reakciókkal. A tanulmány fő kérdése, hogy milyen összefüggés van a boszorkányvádak és a mágikus „orvosi piac” alakulása között. A szerző három kronológiai csomópont elemzésével mutatja be, hogy a helyi konfliktusok miként vezettek el a népi gyógyítók elleni boszorkányvádakhoz. A vizsgált esetekből kiderül, hogy a gyógyítók közötti vetélkedések gyakran vezettek kölcsönös vádaskodáshoz. Másik fontos következtetése, hogy a kálvinizmusnak meghatározó szerepe volt abban, hogy a mágiát végző gyógyítók könnyen váltak boszorkányüldözés áldozataivá, mivel a református teológiai felfogás démonizálta a fehér mágiát.

Pócs Éva *Shamanism or Witchcraft? The Táltos before the Tribunals* című tanulmánya a kora újkori táltos hiedelmet vizsgálja a 17–18. századi boszorkányperekben megjelenő 35 táltos ügyének elemzésével. A vizsgált korszakban a táltosok leginkább a boszorkányperekben jelennek meg, gyakran boszorkányság vádjával. Pócs Éva tanulmányának fő kérdése, hogy beszélhetünk-e a kora újkori Magyarországon a boszorkányságtól független táltos hitről, vagy az ősi mitológia elemei teljesen beolvadtak a boszorkányhiedelmek rendszerébe. A boszorkányperekben szereplő táltosokat a szerző a narratív konstrukciók vizsgálata révén funkcionális csoportokra osztotta. Következtetései szerint a sámán többnyire pozitív előjellel jelenik meg a vizsgált forrásokban, a legtrikább esetben ítétek el valakit csupán azért, mert táltos volt. A periratokban a táltos leginkább gyógyítóként, jósként és kincskeresőként jelenik meg. A boszorkányok és a táltosok között viszont számos a hasonlóság: mindkét csoport tagjai mágikus tevékenységet űztek, amelyet jó és rossz célra egyaránt használhattak, ambivalens természetük miatt sok táltost illeltek boszorkányság vádjával. A boszorkányok is képesek voltak rontás-levételre és lélekutazásra. Pócs Éva végkövetkeztetése szerint a 18. században a boszorkány és sámánhit nem egymás ellenéteként jelenik meg, hanem egymás kiegészítőjeként. A kora újkorra tehát a táltos mitológia beépült a boszorkányság rendszerébe.

A boszorkányüldözések lezárulása Magyarországon Mária Terézia nevéhez kötődik, aki a felvilágosodás eszméinek hatására 1768-as rendeletében végleg betiltotta ezt a gyakorlatot. Ezt a korszakot vizsgálja G. Tóth Péter írása (*The Decriminalization of Magic and the Fight Against Superstition in Hungary and Transylvania, 1740–1848.*) A szerző a boszorkányság dekriminalizációjának folyamatát írja le a hatalmi mechanizmusokat és a jogi rendelkezéseket vizsgálva. A tanulmány másik fő kérdése, hogy a sorozatos tiltások ellenére miért folytatódtak sok helyütt a vádaskodások. A szerző a források statisztikai és tartalmi elemzésével próbálja megválaszolni a feltett kérdéseket. Mária Terézia pietizmusa és merkantilista felfogása a büntetőjog látványos enyhüléséhez vezetett, ezzel párhuzamosan zajlott a társadalom medicalizációja. A perek folytatódásának okai között említhető, hogy a pereket kezdeményező eljárásokra vonatkozó jogszabályokat nem hatálytalanították és a szigorú büntetések enyhítése ellenére az uralkodónó és II. József is babonáság elleni hadjáratot vezettek.

Bárth Dániel tanulmánya (*Demonology and Catholic Enlightenment in Eighteenth-Century Hungary*) Szemendrovich Rókus ferences szerzetes ördögűzői tevékenységének bemutatása segítségével vizsgálja a katolikus felvilágosodás és a népi vallásosság viszonyát a 18. századi Magyarországon. A szerzetes az 1760-as évekbeli Zomboron hatalmas népszerűsége tett szert: nemcsak katolikusok, hanem ortodoxok is tömegestül keresték fel, sőt hatására sokan katolizáltak. A felső klérus gyanakvással szemlélte az exorcizálási hullámot, és számos vizsgálat után betiltotta a ferences barát tevékenységét. Az eset legjelentősebb korabeli párhuzama Johann Gassner vándorgyógyító esete délnémet területeken az 1770-es években. A két ördögűző esete jól rávilágít arra, hogy a klérus felső rétege racionális keretek közé szerette volna szorítani a vallásosságot. A gyógyító papokat körülvevő rajongói mozgalmak olyan aspektusai voltak a népi vallásosságnak, amelyeket a felvilágosult katolicizmus nem tűrt meg.

A kötetet Hesz Ágnes *Talking threw Witchcraft* című munkája zárja, amely forrásbázisát és módszertanát tekintve eltér a korábbiaktól, ugyanis újabb néprajzi vizsgálatok segítségével mutatja be, hogy a boszorkányság és a rontás diskurzusa milyen szerepet tölt be a kisközösségekben. A szerző helyszíni adatgyűjtés, főként interjúk segítségével vizsgálta a rontással kapcsolatos hiedelmek és a helyi konfliktusok közötti összefüggést egy meg nem nevezett romániai, magyar lakosságú katolikus faluban. A *boszorkánydiskurzus kulturális idióma*, amely hatékony kommunikációs eszköz, valamint lehetőséget biztosít az egyéneknek, hogy társadalmi helyzetüket és kapcsolatrendszerüket különböző szempontok szerint alakítsák.

A bemutatott kötet külső megjelenése igényes, a tanulmányokat bőseség jegyzetapparátus egészíti ki, a tájékozódást névmutató segíti, egyes tanulmányokhoz táblázatok is kapcsolódnak. A tanulmánykötet hiánypótló, mivel a kora újkori Magyarország boszorkányüldözéseiről – Orosz- és Lengyelországgal ellentétben – idáig nem készült összefoglaló munka a téma külföldi kutatói számára. A boszorkányüldözések kutatása szempontjából fontos, hogy minél többen megismerjék ezt a korábban mellőzött régiót, az intézményes üldözések keleti határvidékét. Amint az a tanulmányokból is kiderül, a magyarországi boszorkányüldözések sokszor kapcsolódtak hadi eseményekhez és ezek következményeihez: a török elleni felszabadító háborúkhoz, a Rákóczi szabadságharchoz és az ezeket követő társadalmi, gazdasági válságokhoz, pestisjárványokhoz. A török kor utáni társadalmi átalakulás szintén hozzájárult ahhoz, hogy a hazai boszorkányhíztériák hullámai jóval később csaptak fel, mint Nyugaton. Magyarország és Erdély a jelenség helyi sajátosságai miatt is kiemelten fontos összehasonlító anyaggal szolgál a boszorkánypererek nemzetközi kutatásának.

Urbán Máté